

A népi mosás Szatmárban és Beregben

FELHŐSNÉ CSISZÁR SAROLTA

Kutatóink gyakran foglalkoznak a vászonzól és más textiliából készített használati eszközökkel. Gyakran kerül napirendre a textil készítésének a dolga, maga a fonás, szövés. Sokat foglalkozunk a szinte kimeríthetetlen téma a tárgyak díszítése, az egyes területek népviseletének a problémája. Meghatározzuk az egyes motívumokat, ismerjük a legjellegzetesebb öltéstípusokat, szövés technikákat. Számon tartjuk, hogy az egyes használati tárgyakat hogyan, milyen alkalmakkor használták, azokat hol tárolták. Valahogy elfogadjuk azokat a maguk állandóságában kézen, reprezentatívan.

Elhanyagoljuk viszont azt a háttérrel, amely az egyes tárgyakat ebbe az állapotba hozza, alkalmassá teszi őket arra, hogy azokat folyamatosan használni tudjuk. Elhanyagoljuk a tárgyak rendbentartásának a kérdését, amely legalább olyan fontos volt és fontos ma is, mint magának a tárgynak az elkészítése.

A családi megosztásban a mosás, a ruházat, a háztartás és a gazdálkodásban használatos textiltárgyak rendbentartása kimondottan női funkció. Az együttélés legfontosabb kritériuma az volt, hogy az ember kenyeret keres, az asszony mos rá. Az asszonyi gondoskodásnak az alapvető feltétele a mosás volt. Ha az emberen piszkos volt a gatyája, elhanyagolt, gyűrött a ruhája, vagy malomba menet piszkos volt a zsákja, lehetett a lakás akármilyen rendben, az mindenkor arra utalt, hogy nincs meg a családban az egység. Sajnálatra méltóbban annál el se tudtak képzelni, mint ha egy férfit mosni láttak.

Szabó János első világháborús hadifogoly kéziratban fennmaradt versében szívfacsaró képet fest erről a látványról:

„Egyik nap délelőtt csak úgy séta közben,
Véletlenül éppen egy folyóra vetődtem.
Amint ott sétáltam, amint ott járkálgattam,
Ruhájokat mosó bakákra akadtam.

Egyik az ingét, másik a gatyáját mosta,
Volt aki sapkáját éppen szappanozta.
Negyedik, ötödik pedig mindeneget,
Edénybe berakta, aztat úgy főzte meg.

Az egyik így sóhajt Istenem, Istenem,
Ha ezeket látná az én feleségem.
Hogyha látná szegény, hogy mennyit szenvedek,
Ó a jó asszonynak szíve szakadna meg.”

Az asszony volt a felelős a tárgyak tisztaságáért, de ő volt felelős a tárgyak megőrzéséért is. Ő készítette el az egyes darabokat, ő tisztította és ő adta ki kezéből egyenként megszámlálva azokat.

Jelen esetben ennek a karbantartásnak a módjait igyekszem megvizsgálni egy kifejezetten jól körülhatárolható területen a szatmári és beregi síkságon. Ez a terület hajdan erdővidék volt. Itt nem állt rendelkezésre a textiltisztítás kiváló alapanyaga a szikes területeken nagymennyiségben megtalálható sziksó. Az itt élő lakosságnak a mosás vegyi anyagában saját adott lehetőségeire kellett támaszkodnia. Ez az egyetlen lehetőség a közönséges fahamu volt, amit az erdővidék könnyen és bőven adott.

A fahamuval történő mosás a vászonneműk tisztításánál az ún. szapulással való mosás. Ez a két, egymástól jól elkülöníthető részből egy kémiai és egy mechanikai részből áll. A szapulás ideje alatt megy végbe a ruhán lévő szennyeződésben az a vegyi folyamat, amikor a ruhában lévő szennyeződés olyan mértékig lazul fel, hogy kisebb ütötéssel és vízbe való mártogatással onnan eltávolíthatóvá válik.

A mosás, a szapulás eszközeinek az előkészítése, a munkafolyamatot megkönnyítő, legmegfelelőbb formák kitalálása, a tárgyak elkészítéséhez szükséges anyag felkutatása, a férfiak feladata volt.

Az eszközöknél ezen a jól körülhatároló kis területen belül is vannak különbségek. A legteljesebb eszközkészlettel a Szamosháton találkozunk. A tisztítás, a szapulás eszközei állandó, erre a célra készített speciális eszközökké alakultak, amelyek nemcsak a nagy munkákhoz voltak készen, hanem mint kéz alá való készenléti eszközök folyamatosan biztosították a rendszeres heti mosások zavartalan folyamatát. A beregi Tiszaháton is megvoltak ugyan az eszközök, a szapuláshoz szükséges dézsák, kádak, teknők, de ezek összeállítása mindenkor esetleges volt és elsősorban a fonal tisztításához, különösen a lúgozáshoz, más módokat használtak.

A szapulás legalapvetőbb eszköze a szapuló kád volt. Ez a dézsához hasonló, a bronzokkal összefogott, egyenes oldalú, fületlen dongás edény, amelynek az aljára egy kb. két ujjnyi átmérőjű lyukat fúrtak. Erre a lyukra helyezték a kád csorgóját. A csorgó egy egyenes pálcára, vagy vékonyabb kóróra félig feltekert tenyérnyi, másfél tenyérnyi vászondarab volt, amit úgy helyeztek keresztbe a lyukra, hogy a rongy azon kilógjon. Ezen keresztül csorgott ki a lúg a kádból.

Szegényebbek szapuló kosarat használtak. A szapuló kosárnak nem volt füle, az oldala rendszerint egyenes volt. Nagy szapulásoknál, ha a szapuló kád kicsinek bizonyult, a kádat megnagyobbították. Gyakori volt, hogy erre a célra az elrongálódott rosta káváját használták fel. Néhol alja nélküli kosarat használtak a kád megnagyobbításához.

A szapuló kádat általában kádármester készítette, de megcsinálták maguk a barkácsoló emberek is, hiszen ezeknél nem volt szükség, mint

a hordóknál, olyan nagy pontosságra, nem számított, ha az oldalán egy kicsit szivárgott.

Legtökéletesebb tárgyegyüttese a szapuló teknős szapulásnak volt. Ezt elsősorban a Szamosháton és a hozzá közel eső falvakban használták. Ez egy szapuló kádból állt, vagy a legkorábbi időkben kb. a XVIII. sz. végéig egy egy fából kivájt bodonból és egy speciális formájú szapuló teknőből. A teknő egyik végét nem mélyítették ki csak annyira, hogy a kád vagy a bodon biztonságosan ráállítható legyen. A szapuló teknő alja mindig egyenes volt, szapuláskor egyszerűen a földre tették. Ugyancsak a Szamosháton használták és ugyancsak speciális eszközkészlet volt a kád alá való szapulás tárgyegyüttese. A kád alá való V alakban elágazó fából készült. Erdei munkáknál, famunkáknál az erre alkalmas fadarabot mindig keresték. Ha véletlenül ráakadtak, az ilyet feltétlenül hazavitték s eltették még akkor is, ha otthon már volt belőle. Ugyan úgy, mint egy-egy szántalpnak való hajlott fát, vagy pl. egy kaszakocsnak valót. Ezt a V alakú fát egy kicsit megfaragták, a tetejét simára munkálták és négy befűrt lábat erősítettek bele, hogy stabilan álljon. Ez a lényegében egy olyan bak volt, amelynek a vízszintes része V alakban elágazott. Alkalmas volt arra, hogy akár kisebb, vagy akár nagyobb kádat ráállítsanak. Szapuláskor erre tették rá a kádat és ez alá csúsztatták be a mosóteknőt, vagy a lúgozó kádat.

A Tiszaháton a szapuló felállítása mindig csak egyszeri, alkalmi volt. Ebben az állandó eszközt egyedül a szapuló kád jelentette. A többi hozzávaló a háztartás egyébkor is használatos tárgyai közül került ki.

Igy a szapuló kádat egy dézsára állították úgy, hogy az a dézsa száját olyan egyharmad része takarta. A kád másik oldalát egy székkal támasztották alá. Az ilyen módon felállított szapuló kádat, hogy le ne düljön, általában a fal mellé, vagy a sarokba tették, hogy a fal két oldalról is támogassa.

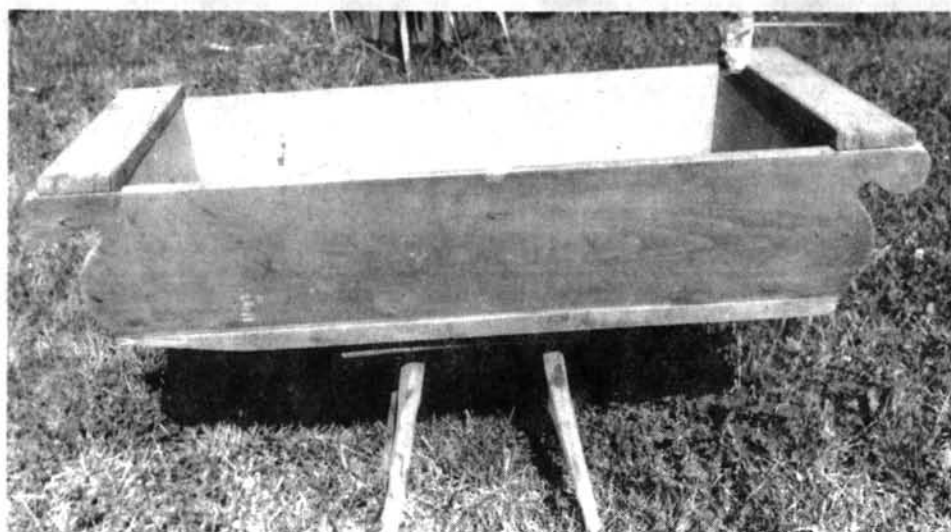
A szapulás egyetlen és kizárólagos vegyi anyaga a fahamuból készült lúg volt. Erre a célra a legalkalmasabbnak a fehér akácfa hamut tartották. Ebből lehetett a legerősebb lúgot főzni. Fehér hamuja van a fűzfának és a nyárfának is, de ezeket nem tartották olyan jónak. Azt mondták, hogy ezeknek könnyű hamuja van és csak gyenge lúg lesz belőle. Hogy a jóminőségű fehér hamu mindig rendelkezésre álljon és mindig megfelelő mennyiség legyen belőle, egész év folyamán gyűjtötték és félreeső, száraz helyen tárolták. A tölgyfa cseresavas hamuja, vagy a vízhozta fa vöröses hamuja nem volt használható a szapuláshoz, mivel az előző barnás, az utóbbi vörös színűre festette a ruhát és ezt az elszíneződést az anyagokból többé nem lehetett eltávolítani. A hamut szakajtókosárral, vagy vékával mérték. Egy-egy szapulás alkalmával a ruha mennyiségétől függően egy szakajtóval, vagy teljes vékával használtak fel.

A szegénység, ahol csak limmel-lommal tüzeltek, nem mindig tudta összegyűjteni a szapuláshoz szükséges mennyiséget. Ilyenkor egy szakajtóval kölcsönkértek a szomszédból, vagy jó ismerőstől.

A szapulásnak két nagyobb alkalma volt. Az egyik a fonal szapulás, amely némileg még a fonás-szövés folyamatába tartozik. A másik a kész eszköz tisztítása.

Mosóteknő dagasztólábon. Beregi Múzeum. Lelt. sz. 64.254.1—2.
Lelőhely: Gergelyugornya

Mosóteknő, deszkateknő. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 85.54.1.
Lelőhely: Márokpapi

*Szapuló, szapuló teknővel. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 64.34.13.
Lelőhely: Tivadar*

*Kád alá való. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 83.26.1.
Lelőhely Szamostatárfalva*

Már az alapanyag előkészítése során, a szövés előtt szükség van komoly tisztító munkára. A kézzel megfont fonal a nyálazással, porozással, a különféle nyálképző anyagokkal, de még a fonal megfonása előtt a dörzsöléssel megszurkúl. Ha ezt nyersen, tisztítás nélkül szövik meg, a vászon szürke marad, amit aztán teljesen soha nem lehet kifehéríteni.

A fonálnak az átlúgozásánál Beregben és a Tisza bal partján, a homoki részen, gyakran nem használták fel a szapulás teljes eszközkészletét. Az átlúgozás, a füllesztés úgy történt, hogy az előtte láncba szedett, pásmába kötött darabot, matringot beáztatták. Az áztatás történhetett simán csak lúgos vízben, de volt úgy is (és hallgatólagosan ez volt az általános), hogy ebbe a lúgos áztatóvízbe egy fél marék oltott meszet is tettek, hogy már az áztatató vízben engedjen a fonal a szürkességéből. A mésszel való áztatást az asszonyok egymás előtt is eltitkolták. Úgy tartották, hogy aki így áztat, annak a fonal még mosás után is csak úgy porzik.

Áztatás után a fonalat gyengén kicsavarták, és az egészet jól meghintették a megrostált hamuval. Ez után nedves zsákba tették, a zsákot két deszkára helyezték és úgy, ahogy volt, deszkástól becsúszatták a meleg kemencébe. Legtöbbször kenyérsütés után szapultak így, de olyan is előfordult, hogy ehhez külön felfűtötték a kemencét. Itt reggelig hagyták a fonalat, amikorra az jól megkelt.

Korhadó istállótrágya is biztosíthatta a szapuláshoz szükséges meleget, mivel a mosásnak a kémiai, vegyi részéhez elsősorban megfelelő lúgozó anyagra, megfelelő nedvességre és hőfokra van szükség. A trágyában való szapuláshoz adataink elsősorban Beregből, Hetéből és Gergelyugornyáról vannak. Nem volt általános még ezeken a helyeken sem, a szokást a Nyírségből beköltözők hozták magukkal.

A folyamatot itt is az áztatással kezdték, mint a kemencében szapulást. A fonalat meghintették hamuval, majd vizes zsákba tették. A trágyába méter mély gödröt ástak, ezt kibélelték szalmával és fonallal telt zsákot belehelyezték. Ezután a zsák tetejére is szalmát szórtak és az egészet jól betakarták trágyával. Itt tartották egyik naptól a másikig.

A ruha szapulásának az általános menete a fonal szapulásához hasonló volt. Az első mozzanat itt is az áztatás volt, ami 3—4 óra hosszágig tartott, majd még a szapulást megelőzően a ruha piszkosabb részeit át-dörzsölték és csak ez után következett a szapulás. A ruhák mosásánál az az áztatásnál már nem használtak meszet a fehéritéshez.

A munkafolyamat a szapuló kád felállításával kezdődött. A kád fenekére keresztbe tettek két-három vékonyabb kórót vagy vesszőt, hogy a kád alján lévő ruha hozzá ne tapadjon a kád fenekéhez, ami meggátolta volna a lúg szabad kifolyását. A kicsavart ruhát jó szorosan a kádba helyezték, legfelülre tették a hamvast az átrostált száraz hamuval. A hamvas rendszerint egy kibontott zsák, vagy egy elhasznált, elvágott ponyva volt, amit ha nem volt szapulás, dudvahordásra használtak. Ezért van az, hogy a Szamosháton a dudvahordó pokrócot ma is hamvasnak hívják.

Amikor a szapuló elkészült, elkezdődött a víz melegítése. Régen a vizet szabadtűzön melegítették nagy vászonfazékban, vagy ahol már volt, háromlábú öntöttvas fazékban. Az utóbbi időben rendszerint a kemence mellett az állandóan készenlétben lévő katlan volt a vízmelegítés helye.

A megmelegedett vizet merítő bádoggal, vagy más, lehetőleg nagyobb, kb. $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{3}{4}$ literes edénnyel apránként a kádban lévő ruhára öntötték. Ez volt a kád feltöltése. Az első feltöltéshez langyos vizet használtak, a továbbiakban pedig egy fokozattal mindig melegebbet. Az első feltöltéshez nem lehetett túlságosan meleg vizet használni, mert úgy a ruha leforrázódott volna és szenny belesült volna a ruhába. A leforrázott ruha tisztíthatatlanná vált.

A kádból kifolyó lúgot pállúgnak hívták, a feltöltéshez mindig azt melegítették fel és öntötték rá ismételten a ruhára. Ez falként változóan négytől nyolc alkalommal történt. Úgy tartották, hogy addig kell a kádat feltölteni, amíg az alján is forró lúg folyik ki, vagy amíg üstmeleg lesz az egész. A feltöltés után a kád tetejét egy vastagabb, durva pokróccal vagy vászonnal, a pállóval letakarták és az egészet állni hagyták reggelig. Ez alatt az idő alatt a ruha jól megpállott, megkelt.

A mosáshoz nagyon sok víz kellett. Ezért ezt mindig vagy folyóvízben, vagy a folyók holt ágaiban, vagy közvetlenül a kút mellett végezték.

A mosások közül ki kell emelni a fonál mosását. Mivel a fonalmosás a közönséges mosásnál is több vizet igényelt, ezért a fonál mosását lehetőleg az élő vizeken, a Szamoson vagy a Tiszán végezték. Természetesen, ha mód volt rá, akkor az egyéb mosások is folyóvízben történtek. Mivel a fonást általában január végére, február elejére fejezték be és Húsvét tájára a szövésnek is be kellett fejeződnie, a fonál mosása minden esetben télen történt. Ilyenkor általában be voltak fagyva a vizek és ahhoz, hogy mosni tudjanak, a folyón léket kellett vágni. Léket vágtak a vízmerésnél is ivóvíz hordáshoz, de a mosáshoz a jégjáró ösvényektől távolabb, nagyobb, méternyi széles, vagy ennél is nagyobb, szögletes léket (véket) vágtak. Ezt a munkát a férfiak végezték általában kora reggel. Ennek a lékvágásnak emléke egy XVI. századból származó szamosháti tréfás versnek, a Házások éneki-nek a befejezésében maradt fenn:

„Ez tanolságot taval kilelék,
Szamos vízének magás a partja,
Akkor fejszével vágták a vizet,
Az énekszerzőt mondták jó embernek.”

A kiszapult ruhát ki kellett szállítani a lékhez. Volt, hogy az egészet, a ruhát, a meleg kézvizet, a mosószéket csak sarogjára rakták és úgy vitték le a folyóra. Ha hó volt és szánt lehetett használni, akkor gyalogszánra pakolták és úgy szállították. Máskor többen összetársultak és fogattal, szekéren vagy szánon vitték le a mosnivalót és a hozzá szükséges dolgokat. Ebben a munkában a férfiak is részt vettek. Ha előre nem beszéltek is össze, mindig úgy adódott, hogy egyszerre többen is mostak. A mosásra alkalmas idő gyakorlatilag megrövidült, mivel a szapulás és a mosás feltételeként két napot vett igénybe. A hétfőn szapult ruhát csak kedden lehetett kimosni. Vasárnap már senki sem moshatott, tehát szombaton már nem szapulhattak. Így a mosás lehetősége legfeljebb három napra torlódott össze. A hét végére nem szívesen hagyták a mosást. Ilyen mondás járta: pénteken a kurvák, szombaton a lusták mosnak. Mi-

*Mángorlás. Beregi Múzeum fotótára, Lelt. sz.: 7195
Felvétel helye: Gergelyugornya, 1971.*

vel vasárnap soha sem mostak, szélteben használatos volt a tréfás kérdés: Ha valaki szombaton szapul, mikor mos? A felelet erre: mi kormos? az üst feneké.

A mosás eszköze a mosószék és a sulyok. A mosószék mintegy méter hosszú, 30—40 cm széles, kb. 80 cm magas szék volt, négy, kissé ferdén befűrt lábbal. Szatmárban a mosószék első két lába 8—10 cm-rel rövidebb volt, mint a hátsó, hogy előre lejtessen. Ezt így kifejezetten csak a mosásnál tudták használni. Másutt, általában Beregben a mosószéknek is egyforma lábat csináltak, hogy más célra is felhasználható legyen. Az ilyen mosószék leállítása úgy történt meg, hogy az első két lábát lesüllyesztették. Ezt a mosószéket a jégen nem lehetett használni. A sulyok egységes alakú, egy fábó kifaragott, nyelével együtt mintegy 30 cm hosszú, 10—12 cm széles 4—5 cm magas, lapos ütőszerszám. Tetejére ritkán díszített, a vége mindig fecskefarkosra van kiképezve.

A jégen történő mosáshoz ezeken kívül hozzátartozik még egy kisebb dézsa is amibe a kézmelegítéshez enyhes vizet tettek.

Az eszközök milyenségéből is következik, hogy Beregben a téli fonalmosáshoz ritkán használták a sulykot és a mosószéket. Itt leginkább kis léket vágtak, ezen keresztülfektettek egy deszkát, amit beszórtak szalmával és csutkaizékkal, erre álltak, vagy térdepeltek rá. Ilyenkor a

fonalat nem sulykolták, csak jó erősen addig rázogatták, amíg a tiszta nem lett. A jégen való mosáshoz, bármilyen módszerrel is történt az, az asszonyok nagyon beöltöztek.

A tavaszi nyári és őszi mosásnál más volt a helyzet. A mosószéket a víz szélére állították úgy, hogy a vizet meríteni lehessen, az asszonyok a vízbe álltak és úgy sulykoltak. A ruhát a parton a hamvason vagy a zsákon csomóba gyűjtötték. Ilyenkor a leszállítás is könnyebb volt. A kiszapult ruhát zsákba tették, az asszonyok a hátukra vették és a mosószékkal a hónuk alatt mentek a vízpartra. Ha a ruhacsomó nagyobb volt, akkor a családból mindig akadt valaki segítségnek. Mivel a mosás három napra, kedd, szerda és csütörtökre torlódott össze, egyszerre mindig többen is mostak. Volt úgy, hogy a vízparton 10—15 asszony is sulykolt.

Szapuló kád alá valóval. Beregi Múzeum fotótára. Lelt. sz.: 645.

Különösen így volt ez egy-egy tavaszi és őszi nagymosáskor, amikor a nagy mezőgazdasági munkák befejeztével az eszközök tisztítására került sor, vagy tavasszal, amikor a pokrócokat, vagy a letevőben lévő ruhákat mosták.

A heti mosás gyakorisága a módtól függött. A ritkábban történő heti mosás rangot jelentett, mert azt fejezte ki, hogy elegendő ruha van a háznál. Ez természetesen a nő szorgalmát is jelenthette azt, hogy sokról gondoskodott. A letevőben lévő reprezentatív ruháknak az időnkénti átmosása is főképpen a rangnak, az ügyességnek a bemutató alkalma volt. Ezeket mindig hosszú köteleken terítették ki úgy, hogy az az utcáról is jól látható legyen.

Kisebb mosásoknál is előfordult, hogy nem használtak mosószéket. Ilyenkor a mosás deszkán, vagy ahol a vízparton erre lehetőség volt, követően történt.

A mosás minősége a szapulástól függött. Ha a ruha jól meg volt kelve, akkor nem kellett sokáig sulykolni, de ha a szapulás nem sikerült, keletlen maradt a ruha, azt már a sulykolással nem lehetett rendbe hozni. Ilyenkor a ruhát kiterítve, a szamosháti mondás szerint, csak olyan daru színű lett.

Ugyancsak kisebb mosásokat gyakran bonyolítottak le olyan kutak mellett, amelyeknek lágy volt a vize. Ennél a mosószéket a kút mellé állították, mellé tették a mosóteknőt, vagy egy nagy dézsát, amit meghúztak kútvízzel. A sulykolás már itt is úgy történt tovább, mint a nyílt vizen. A ruhát belemártották a vízbe, rátették a mosószékre, a sulyokkal többször rácsapkodtak, majd ezt néhányszor megismételték. Volt úgy, hogy nem is a ruhát mártották vízbe, hanem a sulyok lapjával lötyintettek rá egy kicsit. A sulykolás addig tartott, amíg a ruha ki nem tisztult.

Ott is sulykoltak udvaron, ahol nem volt jó a kút vize, de a jó kút víz közel volt. Ilyenkor vederrel hordták a vizet és úgy végezték a mosást.

Szappannal történő mosás

A múlt század közepétől a viseletben egyre döntőbb szerepet kaptak a gyárilag készített, nem kenderfonalból, házivászonból készített anyagok. Ezek elsősorban a felső ruházatnál szaporodtak meg. Majd lassan a század elejére egyre ritkul a házivászonból készült fehérneműk használata is. Ezek tisztítása más eljárást igényelt. Ekkortól kezdett szélesebb körben elterjedni a szappan használata. Bár a szappankészítés nagy múlttal rendelkező foglalkozásnak számított, már a XVII—XVIII. században sorban alakulnak a szappanos céhek, a parasztságnál a szappan használata és a szappan készítése csak a múlt század végétől kezd általánossá válni.

A szapulással történő mosás mellett megjelenik a mosásnak egy sokkal egyszerűbb, sokkal primitívebb formája, a szappannal, kézi dörzsöléssel való mosás. Ennél a mosásánál nem válik el olyan tisztán, mint az előző mosásnál látható, a vegyi mechanikai folyamat. Itt a kettő mindig együtt, egyszerre jelentkezik.

A mosás meleg vízzel, mosóteknőben történt. A mosóteknőt dagasztólábra állították, a teknőbe beleöntötték a meleg vizet, majd beletették a mosni való ruhát. Miután a ruha átnedvesedett, az egészet végigszappanozták. Ennyi volt az áztatási idő. Majd a ruhát darabonként újból megszappanozva és megdörzsölve történt a mosás.

Területünkön a teknő fűzfából, vagy nyárfából készült. A veresfűzfát tartották erre a célra a legjobbnak, mert azt mondták, hogy az nehezebben reped. A megrepedt teknőt nem dobták el, hanem kívülről megcsiszálták és úgy használták tovább. Régen mosáshoz teknőt házilag is készítettek. Erre mutatnak a durva faragott, nagy szapulóteknők és az, hogy a parasztházaktól sorozatosan kerültek be kapocskák, ami kizárólag a teknős mesterség szerszámai közé tartozik. A mosóteknő mindig hosszas. Mérete egyrészt a rendelkezésre álló fához alkalmazkodott. A ma használatos mosóteknőket minden esetben teknővájó cigányok készítették. Mivel a családokban mindig több teknő volt használatban, a teknőket a funkciójuknak megfelelően formájukban is megkülönböztették egymástól, hiszen mérete legtöbbször megegyezett a dagasztó, sózó és egyéb teknők nagyságával. Ezeknek a végét mindig úgy képezték ki, hogy az a lekerekített teknővég mellett két oldalt egy-egy forgóként is használatos szarvacskát képezett. Úgy is hívták ezeket, hogy szarvas teknők. A mosóteknők szarv nélküliek voltak. Két végük egyenes, lapos, amelynek csupán a sarkai voltak kissé lecsapva. Ez a része alkalmas volt arra is, hogy a szappant rátegyék.

A legutóbbi időben mosóteknőt készítettek deszkából és bádogból is. A deszka teknőt mindig asztalos mesterek készítették. A bádog teknőt a század elején az amerikasok hozták magukkal.

A ruha tisztasága ennél a mosásnál mindig a szappan minőségétől függött. Az évi szükséges szappankészletet a családok maguk állították elő. A szappanfőzés ideje általában koratavasszal volt. Mint az egyik igen fontos tevékenység beékelődött a falusi lakosság kora tavaszi munkái közé.

A szappankészítés a nők feladata volt. Készítésük a következőképpen történt. A szappan kémiaiag zsírsav és fém cserebomlása útján jön létre, a szappankészítés két legfontosabb alapanyaga a zsír és a nátriumhidroxid, vagy népi nevén a marószóda vizes oldata, a nátronlúg, ahol hő hatására megy végbe az anyagokban a cserebomlás. 1 kg marószódához, amelyet boltokban tömbökben árultak, hogy jó minőségű szappan keletkezzen 4 l víz és 5 kg zsíradék kellett. Ezt az arányt ki-ki tehetségéhez képest csökkenthette vagy növelhette is. A szappanfőzéshez a háztartás hulladék zsírjait használták fel. Mivel meglehetősen nagy mennyiségre volt szükség, ezt egész évben folyamatosan gyűjtötték. Tárolása általában a kamarában vagy a padlás félreeső zugában tartott elhasznált cserép vagy öntöttvas fazékban vagy elhasznált putinaszerű fa edényben történt. Ha valamilyen zsíradék végleg használhatatlanná vált, azt mondták, jó lesz szappannak. Erre a célra tették félre disznóöléskor a zsöndört is. Ez annyira a szappan alapanyagának számított, hogy Szatmárban a szappanfőzések megszűnésével is még sokáig fogyasztásra alkalmatlannak tartották, mert úgy tudták, hogy ez csak szappannak való. Ha valaki ezt véletlenül mások tudtával fogyaszt-

*Szapuló felállítva a kamarában. Beregi Múzeum fotótára. Lelt. sz.: 560
Felvétel helye: Gergelyugornya*

totta, akkor sokáig csúfolták vele. Nagyon ínséges időben még olajjal is főztek szappant. Az összegyűjtött zsiradéknál arra mindig nagyon vigyáztak, hogy az meg ne avasodjon, mert az avas, kellemetlen szagot a szappan, de még a mosott ruha is átvette.

Az egyes családok igyekeztek mindig egyszerre annyi szappant főzni, hogy az az egész évben elég legyen. Főzés után az asszonyok megkérdezték egymástól — mennyi szappanod lett? A felelet általában az volt rá — tán kitart tavaszig, vagy van még egy kis tavalyi, azzal együtt kitart.

A szappanfőzés menete a következő volt: Egy nagy, 10–12 literes edényben felforralták a nátronlúgot. Ez olyan erős volt, hogy ha beletettek egy tyúktollat az úgy szétmarta, hogy nem maradt belőle semmi. Ebbe a forró lúgba tették bele a zsiradékot. Ezt előtte nem olvasztották ki, csak úgy, ahogy volt, mindenestől beletették, mert a lúg úgysis mindent szétmarta. Az egészet addig főzték, míg a keletkezett hab mind fel nem szállt a tetejére. Főzés közben állandóan kavargatták egy nagy fakanállal, amit csak erre a célra használtak. Akkor volt jó a szappan, ha a felszállt hab tűrősodott és kaválás közben ez a massa elvált az edény oldalától, lecsúszott a kavaráó kanálról.

A kész szappant szögletes, szétszedhető deszka formába töltötték. Nagyon sok helyen erre az asztalfiókot használták fel. A formát először vizes vászondarabbal bélelték ki, erre öntötték rá a szappant. Itt hagy-
ták kihűlni. A kihült szappant feldarabolták, majd szellős helyen,
általában a mestergerendán tárolták. A háziszappannál örültek annak,
ha szép fehér lett, de ha nem volt elég fehér, akkor sem főzték át,
hogy kifehéredjen.

Nagy szegénységben, ha nem lehetett hozzájutni marószódához,
akkor káliszappant főztek. A szóda helyett erős hamu lúgot főztek, eh-
hez tettek egy kevés oltott meszet. A lúgot először jól elfőzték, bele-
tették az oltott meszet és ezzel is főzték egy darabig. Az erejét ugyan
úgy próbálták ki, mint azt a nátronlúgnál tették. Ha úgy-látták, hogy
már megfelelő, akkor tették bele a zsiradékot, amit addig főztek, míg a
szappan fel nem szállt a tetejére. Az oltott mézre azért volt szükség,
hogy valamelyest szilárdítsa az amúgy folyékony szappant.

Ugyancsak ínséges időben előfordult, hogy krumplit is tettek a
zsiradékhoz. Ezzel a mennyiséget akarták szaporítani. Az ilyen szap-
pan nagyon fekete színű és meglehetősen rossz minőségű volt.

A teknőben való kézi mosás könnyítésére néhol recés mosódesz-
kát használtak. Ez nem vette annyira igénybe a kezét.

Az első darabokat üvegből és fémből általában amerikai kivándor-
lók hozták magukkal. Ezek mintájára házilag is készítettek ilyeneket.
Használatuk általánossá területünkön soha nem vált.

Szappant mindenki főzött, de nem volt mindenkinek érzéke hozzá.
Jó volt, ha egy faluban négy—öt asszony ismerte jól a szappanfőzés
fortélyait. A tudomány anyáról leányra szállt. Ezeket számontartották
a faluban. Hozzájuk mindig mindenki bizalommal fordulhatott. Még a
főzés előtt ki is kérték a véleményüket. Ha a szappan az útmutatások
ellenére sem akart sikerülni, nem túsódot, akkor elszaladtak a csa-
ládhoz legközelebb álló szakértőhöz és megkérték, hogy nézze meg, mi
lehet a hiba, mi hiányozhat belőle. Ha zsiradék kellett még hozzá, de
már nem volt a háznál, átmentek a szomszédba kölcsönkérni. Az így
kölcsönkért zsiradékot csak a következő évben adták meg. Ha a hiányt
pótolták, rendszerint rendbe jött a massa és egy kis továbbfőzéssel jó
szappant kaptak. Mindent el is követtek, hogy így legyen, mert az el-
rontott szappant újra kellett főzni, ami dupla munkával járt. Volt, aki-
ről az egész falu tudta, hogy nem tud jó szappant főzni. Mosolyogták,

Sulyok. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 86.16.3.
Lelőhely: Jánd

*Sulykolás a Tiszán. Beregi Múzeum fotótára. Lelt. sz.: 9900.
Felvétel helye: Gergelyugornya, 1955.*

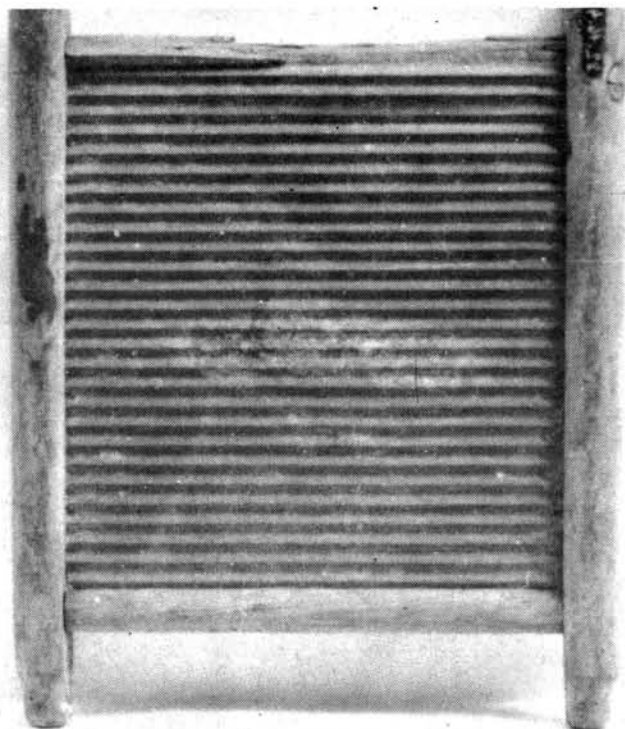
ha dicsekedett, mikor azt mondta: „olyan szappant főztem, hogy teli vót a teknő habbal”. Hogy jobban habozzon a szappan, mosás előtt beleköptek a teknőbe.

Kisebb vászon ruhák teknőbe való mosásához volt úgy, hogy nem szappant, hanem csak sima lúgot használtak. Ilyenkor egy kis tarisznyába tették a hamut, fazékban felfőzték és ebben a lében mostak.

A textíliák rendbentartásának utolsó fázisa a simítás. Tekintve, hogy területünkön a lakosság ruházata, alsó és felső ruhája zömmel még a múlt század utolsó harmadában is vászonzól készült és a háztartás eszközkészletének jelentős része vászonzól volt, elsősorban a vászonnemű simítását vesszük szemügyre.

A simítás már a terítéskor megkezdődött. A nagyobb vászontárgyakat az abroszokat, lepedőket, de a végváznakat is terítéskor jól meghúzgálták és már némileg simítva terítették végig a sövénykerítésen. A végváznakat, mivel az nagyon hosszú volt, előfordult, hogy a gyepre vagy a folyópartok szemcsés, homokos lapályain terítették végig. Száradás közben is ki-kiszaladtak megnézni és ilyenkor újból végigsimították. A kisebb ruhákat az udvaron fától-fáig kihúzott szüttesre terítették. Terítés előtt ezeket is jól meghúzgálták.

Száradás után a vászon mindenkor durva, érdes tapintású, amit Szatmárban és Beregben úgy fejeztek ki, hogy olyan „szironyos”. Ilyen állapotban különösen alsó neműk esetében majdnem teljesen alkalmatlan viselésre. Hogy erre alkalmassá váljon, a vászonnak meg kell törnie.

*Mosódeszka. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 82.16.4.
Lelõhely Vásárosnamény*

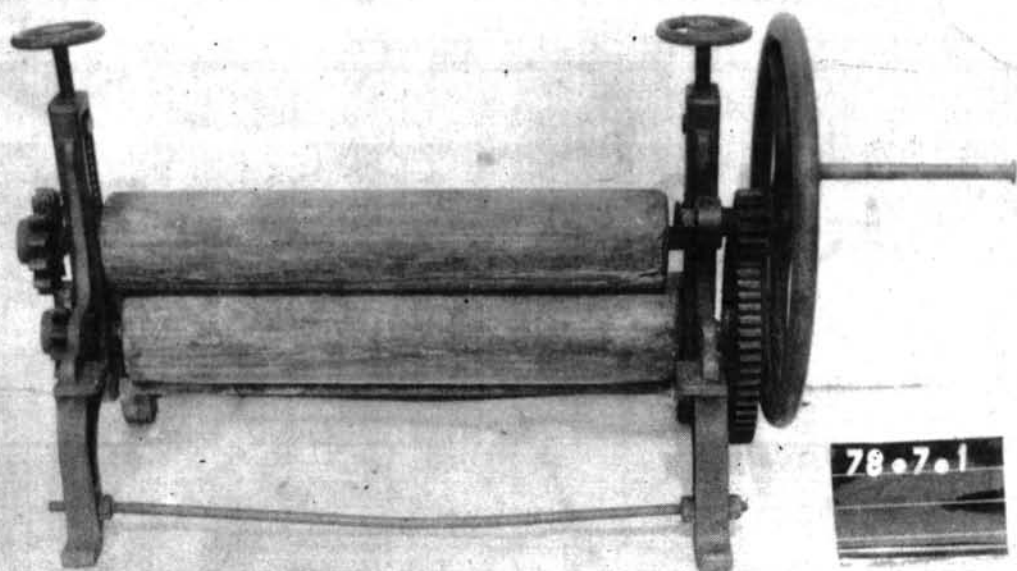
A töréssel a vászon megpuhul, kisimul. A vászonnak ezt a puhítását, simítását, mángorlásnak nevezték. Ezt sima asztallapon a kótics és a mindenki által jól ismert mángorlófa v. mángorló segítségével végezték. A nagyon pontosan összehajtott vászonnemût szorosán rátekerték a laskanyújtószerû, vagy annál valamivel vastagabb, néha rövid kis esztergált nyéllal ellátott rúdra, a kóticsra (ahol ilyen nem volt, ott egyszerűen a laskanyújtóra), majd a mángorlóval a felgöngyölgetett ruhára kissé rácsapva, az egészet előre felé göngyölgették.

A mángorló általában keményfából készült, kb. 60—70 cm hosszú, 10—13 cm széles, felsõ végén rövid, a kéz fogásához igazodó, általában esztergált vagy nagyon szépen lekerekített, lesimított, nyéllal ellátott tárgy, amelynek az alsó lapja erősen bordázott. A felsõ lapja rendszerint díszített. A mángorlót általában mesteremberek készítették megrendelésre. Legtöbbször fiatal férjek ajándékozták meg vele a feleségüket. Ritkábban fiatalemberek jegyajándékként adták a lányoknak. Ezért a díszítmények között legtöbbször szívból vagy korszóbból kiinduló indás virágmintát találunk.

Hideg simítással történt a bõgatya ráncolása és a ráncos ingujjak simítása is. A mángorlással megpuhított kisimított ruha a ráncokat egy 10—15 cm hosszú, 2—3 cm széles lapos kis fadarab vagy csont segítségével tovább simították. Az anyag élét két ujj közé fogva, a simítót az

*Hidegvasalók, simítók. Beregi Múzeum
Korcoló. lelt. sz.: 78.4.79., 78.4.80.
Hidegvasalók. lelt. sz.: 78.4.66., 78.4.63., 78.4.67.*

*Mángorló. Vasalógép. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 78.7.1.
Lelőhely: Vásárosnamény*

*Musta. Beregi Múzeum. Lelt. sz.: 74.9.1..
Lelőhely: Vásárosnamény*

anyag élére szorítva, a korctól a szár felé többször végighúzták. Így az anyagnak pliszírozáshoz hasonló éle maradt. A simításnak ezt a részét, mivel meglehetősen nagy erő kifejtést igényelt, a férfiak végezték. Ezt a simítót használták a nők is a végvászna összeajtásánál a vászon éléhez.

A ruházatban a gyáripari termékek elterjedésével, párhuzamosan a hideg simításokkal, megjelennek az egyes háztartásokban a meleg vasalók.

A vásznat továbbra is mángorlással simították, sőt nagyobb gazdaságokban, ahol nagymennyiségű vászonruhát és eszközt használtak, ott már a múlt század közepe táján megjelent a gépesített mángorlás. Itt két henger között karral hajtható szerkezettel végezték a nagymennyiségű vászonnemű simítását.

Ezek általában fogaskerék-áttétellel működtek és a hengerek is legtöbbször vasból készültek. Kisebb gazdaságokban az 1910-es években készítettek erre a célra és formára fahengeres mángorlót.

A gyári textilféleségekhez a gyolcshoz és a különféle kartonokhoz mindig meleg vasalót használtak. Ennek legrégebbi formája a vörös és sárgarézsből készült, papucs alakú, különféle fogómegoldással készült vasalók voltak. Ezeknek a belseje üres volt, amit egy hátul felhúzható zárral ún. suberrel lehetett lezárni. Ebbe az üregbe tették bele a felforrósított követ, amit spóron, nyílt tűzben vagy kemencében melegítettek fel.

A vasalás általánossá válásának idejét nehéz lenne pontosan meghatározni, de az biztos, hogy már a múlt század közepén is országosan elterjedt lehetett használata. Erre utal Arany János jól ismert Családi kör c. költeményében az alább ismertetett néhány verssor is.

„Vasalót tüzesít, új ruhája készen,
Csak vasalás híja, holnap ünnep léssen.”

A betétes vasalók mellett ismeretesek olyan tömör vasalófajták is, amihez nem használtak betétet, hanem úgy, ahogy volt parazon, fémlapon vagy a tűzhely platniján melegítették fel az egészet.

A vasalók legkésőbb és legtovább használt formája a szenes vasaló volt. Rézből és öntöttvasból egyaránt készítették. Területünkön a munkácsi vasgyár közelsége miatt az öntöttvasból készült szenes vasalók terjedtek el. Ezeknek a teteje volt felnyitható, amit lezáráskor a vasaló orránál lévő, gyakran gombos fejű kattanózár zárt le. A munkácsi vasgyár készített díszes fejű kattanózárú vasalókat is. Így találkozunk a területen sárkányos, kakasos, Kossuth fejes stb. vasalókkal. Ezeknek a vasalóknak alul mindkét oldalán és felül, szellőzőnyílások voltak és faszén paraszával melegítették fel. A szenet a vasalóba tették, meggyújtották és itt égették el. Hogy jobb legyen a huzatja, a tetejét kályhacsővel meghosszabbították. Amikor a szén leégett, a tetejét lezárták. Hogy a parázs mindig izzásban legyen, a fogójánál fogva maguk előtt lóbálták. A melegség fokát megnyálazott ujjal próbálták ki. Túlfűtés esetén a sima földön toszogálták, hogy kihűljön. A nem megfelelően mosott ruhát nem lehetett meleg vasalóval vasalni, mert belerögződött a piszok.

Akár a melegvasalásnál, akár a hidegvasalásnál a vasalás vasalódeszkán vagy sima asztallapon történt, amelyet egy vastagabb vagy többször összehajtott fehér anyaggal terítettek le. Ez volt az ún. vasalópokróc. Ezt a háztartásban másra nem használták, mivel az állandó melegítés megkeményítette, törékennyé tette az anyagot. Éppen ezért más használatban lévő textilneműt sem használták erre a célra.

Finomabb anyagból készült darabok pl. selyemkendők vagy gyapjúból készült holmik simítását fából készült hideg vasalóval vagy fémből készült (réz) mustával végezték.

Ezeket eredetileg mesteremberek használták, onnan kerültek át a háztartásokba.

Összefoglalva elmondható. A textiliák rendbentartása, amely a tisztításból és simításból állt, nagy körütekintést igényelt. Ez a tevékenység szorosan kapcsolódott be az élet folyamatába, az egészséves tevékenységek közé. Mint mindennek, ennek is évente visszatérően meghatározott ideje volt. Különösen a vászon rendbentartásánál még a bemutatott, jól körülhatárolható területen belül is vannak eltérések. Míg pl. Szatmárban a szapulásnak egy állandósult eszközkészlete alakult ki, addig Beregben a szapuló kád kivételével mindig alkalmi, máskor is használatos tárgyakból állítják össze a szapulót.

A szappanfőzés és a teknőben való mosás szinte teljesen egységesnek mondható. Egységes a szappanfőzés ideje, a szappan összetétele és a főzés módja. Nem fordítottak különösebb gondot a szappan színére. Ilyen célból a területen a szappan többszöri átfőzésével nem találkozunk.

A vászon simítása az egész területen egységesen mángorlással történt. A gyári textíliák elterjedésével egy időben terjedtek el a különféle meleg vasalók. A finomabb textíliáknál ismert a hideg vasalók használata is.

IRODALOM

- Hegy Imre: A fahamu felhasználása. Ethn. 1961. 278—283.*
Kiss Lajos: A szegény emberek élete II. Bp. 1981.
Kiss Lajos: A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen. Népr. Ert. 1931.
Kiss Lajos: A szappanfőzés Szabolcs vármegyében. Debreceni Szemle 1939.
Szabóné Futó Rózsa: Mosás Taktaszadán. Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1980. 163—174.
Szabó Kálmán: A szappanfőzés Kecskeméten. Népr. Ert. 1932.

